

Anna Sokołowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Prawa autorskie a młodzież akademicka. Konteksty prawne i społeczno-pedagogiczne

KEY WORDS

copyrights,
copyrights of youth,
creativity, creative
activity of youth,
personal goods

ABSTRACT

Sokołowska Anna, *Prawa autorskie a młodzież akademicka. Konteksty prawne i społeczno-pedagogiczne* [Copyrights and University Students. Legal and Social-Pedagogical Contexts]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 2 (4) 2013, Poznań 2013, pp. 47–63, Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2708-3. ISSN 2300-0422

This article is an analysis of a role of copyrights in shaping forming of young creator's attitude toward life. For that purpose, an attempt has been made to define the character and frames of legal and proprietorial protection of the creative process of university students. As copyrights protect author's identity, practices violating such rights may lead to problems with finding and expressing one's own identity, in particular against a role played by creativity in a proper development of human personality. A discussion on social and legal situation of youth as a subject to copyrights extends to juridical, psychological and pedagogical categories, while also undertaking, within a certain scope, an attempt to synthesise them. A basic conclusion provided in this article indicates a possibility of improving the quality of copyrights protection also through skilful guidance of young people's consciousness.

1. Rola praw autorskich w kształtowaniu postawy młodego twórcy

Młodzież może w swojej twórczości dostrzegać i wyrażać nowe zjawiska i procesy społeczne, których osoba w starszym wieku nie dostrzega już zwykle ze swojej perspektywy. Ucząc młodzież, zwłaszcza studencką, należy kształtować w niej umiejętność samodzielnego i świadomego przedstawiania własnej, indywidualnej wizji różnorodnych aspektów rzeczywistości. Wydawać by się mogło, że w obecnej popkulturowej przestrzeni społecznej, konstytuującej tendencje indywidualistyczne, w której rdzeniem tożsamości jest autobiografia (Cybal-Michalska,

2010: 130), prawa autorskie winny być w większej mierze honorowane, tym bardziej na tle powszechnej wśród młodzieży mody, a nawet konieczności, wyrażenia siebie.

Kluczową rolę w zdefiniowaniu własnej tożsamości odgrywa zdolność podmiotu do introspekcji, nieodzownej umiejętności spoglądania w głąb siebie (Cybal-Michalska, 2010: 133), która z oczywistych względów ulega skarłowaceniowi w przypadku nieuczciwego podpisywania się pod zdefiniowaną tożsamością drugiego człowieka, zawartą w jego twórczości. W tym celu należy określić charakter i ramy prawno-autorskiej ochrony procesu twórczego młodzieży akademickiej.

Uzmysłowienie młodzieży faktu posiadania przez nią szerokiego wachlarza przysługujących jej praw chroniących zarówno proces twórczy, jak i jego rezultaty, służyć może w szczególności dwóm celom. Po pierwsze, znajomość własnych praw podnosi poczucie uczestnictwa w strukturze społecznej, zainteresowanej ochroną osób wnoszących swoje nowe myśli do szeroko rozumianej przestrzeni społecznej i kulturowej. Po drugie, poznanie tych praw kształtuje i wzmacnia poczucie wartości własnej pracy umysłowej i jej rezultatów jako zasługujących na szeroką instytucjonalną ochronę państwową. Różnorodnym prawom chroniącym twórczość odpowiadają „symetrycznie” obowiązki innych osób. W rezultacie student postrzega siebie jako potencjalnego twórcę, a jednocześnie, znając swoje prawa, poznaje odpowiadające im swoją treścią obowiązki względem innych twórców (autorów studiowanych dzieł oraz innych studentów piszących swoje opracowania lub tworzących prace o charakterze artystycznym).

Digitalizacja procesu tworzenia i rozpowszechniania informacji zdecydowanie zmieniała środowisko społeczne, w którym funkcjonuje twórca oraz osoby korzystające z dorobku jego myśli. Globalne skonsolidowanie się Internetu i rozpowszechnienie się sposobów dostępu, kopiowania, zwielokrotniania oraz przechowywania informacji stworzyło nieznaną dotąd sytuację społeczną i prawną twórcy.

2. Patologie występujące w sferze przestrzegania praw autorskich

2.1. Tożsamość twórcy i dzieła

Prawa autorskie chronią tożsamość osoby autora, a praktyki łamiące te prawa mogą prowadzić do problemów w odnalezieniu i wyrażeniu własnej tożsamości. Odrębne i szczególne znaczenie ma przestrzeganie praw autorskich w procesie edukacji akademickiej, w którym tworzenie specjalistycznych opracowań stanowi

czynnik edukacyjny, a zarazem jest podstawą do oceny zdobytej wiedzy oraz sposobu jej prezentacji i umiejętności wyciągania syntetycznych wniosków. Implikuje to konieczność bardzo starannego rozgraniczania myśli cudzego autorstwa od własnych. Z drugiej strony proces tworzenia opracowań ma w wielu wypadkach charakter pracy zespołowej, ponieważ niektóre prace, zwłaszcza kończące proces edukacji na danym etapie (licencjackie, magisterskie), powstają we współpracy z pracownikiem naukowym oraz w wyniku dyskusji toczących się w grupie seminaryjnej. W tej formie zajęć niewątpliwie występuje więcej niż jeden autor myśli (pomysłów, koncepcji), ale tylko jedna osoba jest autorem redagującym ostateczną, zwartą postać opracowania, którego jest jedynym autorem. Od chwili zatem konkretyzacji, zredagowania opracowania (a także jego części) konstituują się prawa związane z „autorstwem dzieła”, aczkolwiek „autorstwo myśli” (koncepcji, pomysłów) opisanych w pracy może być szersze¹.

Uchwycenie jednak tych szczegółowych rozróżnień wymaga dokładniejszego wskazania złożonej struktury różnych instytucji prawnych chroniących prawa autora. Ma to szczególne znaczenie we współczesnej kulturze klikania, która pozwala łatwo i szybko sięgnąć do licznych gotowych opracowań, skopiować je i „wkleić” do tekstu jako własny rezultat.

2.2. Plagiat, ściąganie

Przeprowadzone współcześnie badania środowisk akademickich wykazują wśród młodzieży akademickiej występowanie wyraźnych tendencji wzrostowych częstości nieuczciwych działań studenckich. Badania takie przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych na poziomie szkolnictwa wyższego wykazywały w latach czterdziestych XX wieku, że około 23% studentów postępowało nieuczciwie. W dekadę później było to już 38%, a latach sześćdziesiątych odsetek ten wzrósł aż do 49%.

Warto przytoczyć także wyniki badań dotyczące młodzieży: liczba uczniów potwierdzających, że w minionym roku szkolnym przynajmniej raz złamali zasadę uczciwości podczas pisania sprawdzianu, wypełniania testu lub zdawania egzaminu, znacząco wzrosła: od 61% w roku 1992 do 71% w roku 2000 i 74% w roku 2002.

Szerokie badania przeprowadzone w 2002 roku w Stanach Zjednoczonych wśród 12 000 nastolatków pozwalają stwierdzić, że obniża się ogólny poziom uczciwości i moralności szkolnej (Gromkowska-Melosik, 2007: 9–10).

¹ Z zasady wskazuje się w opisanych pracach osobę opiekuna naukowego, co oznacza współkształtowanie treści intelektualnych zawartych w pracy.

2.3. Przywłaszczenie myśli

Nie ulega wątpliwości, że środowisko akademickie dysponuje wielkim potencjałem intelektualnym, którego wykorzystanie stanowi przedmiot zainteresowania środowisk prowadzących poza uczelniami działalność komercyjną. Dość powszechnym zjawiskiem jest dążenie do wykorzystania tego potencjału i zawładnięcia treściami intelektualnymi z pominięciem zapłaty dla autorów lub instytucji. W tym celu stosowane są różne sposoby, w szczególności zatrudnianie studentów należących do dobrych zespołów seminaryjnych w charakterze praktykantów jednostek komercyjnych, a następnie zlecenie im postawienia w czasie dyskusji seminaryjnych problemów do ich rozwiązania w ramach procesu dydaktycznego. Wypracowane w ten sposób rezultaty przekazywane są następnie przez praktykanta pracodawcy. Z drugiej strony łączenie w ramach procesu dydaktycznego wątków teoretycznych z praktycznymi stanowi pożądaną stan rzeczy, ale odbywać się to powinno z poszanowaniem ochrony własności intelektualnej.

3. Młodzież jako podmiot praw autorskich

3.1. Uwagi ogólne

Pojęcie młodzieży używane jest zwykle w nieco intuicyjnym znaczeniu, jako przeciwieństwo grupy osób dorosłych. Chcąc jednak wyodrębnić grupę społeczną młodzieży z punktu widzenia jej sytuacji prawno-autorskiej, sięgnąć warto do kategorii formalnych lub jurydycznych albo psychologicznych czy wreszcie pedagogicznych.

3.2. Młodzież w ujęciu prawnym

Prawo odnosi się do samodzielności psychicznej osoby niedorosłej poprzez wprowadzenie kategorii wiekowych, którym przyporządkowane są pewne zakresy swobód podejmowania działań prawnie doniosłych. Pojęcie młodzieży rozpatrywane w ujęciu formalnym nawiązuje do prawnej kategorii pełnoletności, która wskazuje na wiek 18 lat, a w odniesieniu do kobiet, które zawarły wcześniej małżeństwo, pełnoletność uzyskują one z datą jego zawarcia². Mimo pełnoletności system prawny przewiduje jednak dodatkową ochronę przewidzianą w prawie karnym oraz pewne ograniczenia praw osoby pełnoletniej przewidziane w prawie wyborczym.

² Gdyby jednak nastąpił rozwód jeszcze przed ukończeniem 18 lat, kobieta taka będzie pełnoletnia, ale nie będzie mogła zawrzeć nowego małżeństwa (wg Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

Z drugiej strony w prawie polskim osoby małoletnie już od 13. roku życia uzyskują ograniczoną zdolność do czynności prawnych, która w istocie daje dość szerokie kompetencje, zakreślając bardzo szeroką sferę możliwości postępowania w dziedzinie samodzielnej działalności gospodarczej (w praktyce w wieku 15–17 lat), co pozwala także na sprzedawanie rezultatów własnej twórczości³. Sytuacja procesowa młodzieży po 13. roku życia jest także uregulowana w ten sposób, że może ona samodzielnie, jako strona, dochodzić w sądzie swoich praw, których jest podmiotem. Osoby w wieku od 16 lat mają także szerokie prawa opiekuńcze w odniesieniu do własnych, posiadanych już w tak młodym wieku dzieci (art. 96 § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). Powyższe ustalenia uzasadniają konkluzję, że jako młodzież system prawny traktuje osoby w wieku między 13. a 18. rokiem życia.

3.3. Młodzież w ujęciu psychologicznym i pedagogicznym

W naukach psychologicznych wskazuje się, że nie sposób precyzyjnie ustalić granic okresu, w którym dokonuje się „przeobrażenie dziecka w osobę dorosłą”, ponieważ proces ten rozważać można w różnych aspektach (Obuchowska, 1983: 6–8), takich jak dojrzewanie (w ujęciu biologicznym) fizjologiczne (Wolański, 1983: 284 i n), dorastanie społeczne (dłuższy od dojrzewania proces o charakterze społecznym), a także osiągnięcie w wyniku wychowania określonego poziomu rozwoju umysłowego czy kulturalnego (Tomaszewski, 1970: 202). Wyodrębnia się także wiek młodzieńczy, który kończy się dopiero około 25. roku życia, kiedy następuje zrównoważenie i zharmonizowanie poszczególnych aspektów osobowości (fizjologicznych, emocjonalnych oraz racjonalnych, w tym świadomość konieczności podjęcia określonych ról społecznych) (Łapińska, Żebrowska, 1982: 664).

3.4. Twórczość intelektualna młodzieży akademickiej

Młodzież akademicka dysponuje znacznym potencjałem twórczym, ponieważ ma świeże spojrzenie badawcze lub artystyczne, nieskażone wpływami innych osób. Stanowi to znaczący element ogólnego potencjału rozwoju społecznego, pozwalający uchwycić nowe kierunki pojmowania i kształtowania egzystencji ludzkiej. Z punktu widzenia prawidłowego rozwoju osoby twórczość intelektualna realizowana w toku edukacji akademickiej lub indywidualna ekspresja artystyczna stanowi jeden z podstawowych czynników kształtujących osobowość studenta. Wynika to z funkcji, jaką pełni kreatywność w prawidłowym rozwoju osobowości ludzkiej.

³ Jest to jednak przedmiotem dość złożonej regulacji szczegółowej w art. 15–22 Kodeksu cywilnego oraz art. 101 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Dla znacznej części młodzieży akademickiej jest to jedyny okres takiej twórczości intelektualnej, a dokonania na tym polu w postaci wartościowych, oryginalnych prac lub publikacji stanowią ważny w środowisku profesjonalnym dorobek, towarzyszący absolwentowi w jego późniejszej działalności zawodowej, nie mającej już zwykle twórczego charakteru. Uzasadnia to bardzo staranne wskazanie także prawnych sposobów ochrony procesu twórczego oraz jego rezultatów.

4. Prawa autora jako element szerszej ochrony twórczości i jej rezultatów

4.1. Uwagi ogólne

Niezakłócony i efektywny proces twórczy stanowi jeden z podstawowych czynników rozwoju społecznego i gospodarczego. Z tego powodu podlega on szerokiej i wieloaspektowej ochronie prawnej. Przede wszystkim twórczość i jej rezultaty stanowią przedmiot ochrony w ramach systemu Praw Człowieka, zarówno w ramach aktów o globalnym zasięgu, jak i regulacji ogólnoeuropejskich lub unijnych. Twórczość w aspekcie wolności myśli podlega także ochronie w polskiej konstytucji. W szerokim zakresie prawa twórcy chronione są w prawie cywilnym i to nie tylko w prawie autorskim, ale i w różnych częściach Kodeksu cywilnego, a mianowicie w odniesieniu do: dóbr osobistych, w prawie kontraktowym oraz prawie deliktowym, a także w ramach instytucji bezpodstawnego wzbogacenia. Proces twórczy i prawa twórcy stanowią wreszcie przedmiot zainteresowania także prawa administracyjnego i prawa karnego, a na koniec i prawa finansowego, przewidującego dla twórców stosowne specjalne regulacje sprzyjające ich pracy.

4.2. Ochrona twórczości i praw twórców jako element systemu Praw Człowieka

Twórczość stanowi element szerszego prawa do wolności myśli i wypowiedzi, wyrażonego w podstawowych w tej mierze aktach prawnych, a mianowicie w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uchwalonej 10 grudnia 1948 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ oraz Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 roku⁴.

Ten pierwszy dokument stanowi w artykule 18, że każdy człowiek ma w szczególności prawo do wolności myśli i sumienia (Michalska, 1982: 142 i n.), co zawiera

⁴ Dziennik Ustaw 1993, Nr.61, pozycja 284.

w sobie wolność wypowiedzania myśli zwłaszcza w postaci utworów, a wskazana Konwencja w art. 9 także przyznaje między innymi podobne prawo do wolności myśli (Nowicki, 2009: 398 i n.) oraz w art. 10 ust.1 zapewnia wolność wyrażania opinii, obejmującą „wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”.

Z punktu widzenia sytuacji młodzieży akademickiej przepisy te stanowią uniwersalną podstawę do ochrony wolnego przepływu treści intelektualnych w wymianie międzynarodowej. W dobie Internetu z jednej strony powołanie tych przepisów usuwa ewentualne przeszkody, jakie mogłyby być stawiane w wymianie międzynarodowej, a z drugiej – zawiera aspekt pozytywny, pozwalający oczekiwać ochrony, której w pełnym zakresie powinno udzielić przesyłającym w Internecie treściom państwo, na którego terytorium mają miejsce procesy przyswajania sobie oraz wykorzystywania tych treści.

Ważnymi i konstytuującymi bardziej szczegółowe zasady ochrony twórczości i jej rezultatów aktami prawnym są: Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku⁵ oraz Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 2007 roku⁶. Ta Karta w art. 11 gwarantuje także wolność wypowiedzi i informacji, posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez względu na granice. Dalej, w art. 13 Karty zapewnia się wolność sztuki i nauki, stanowiąc, że „Sztuka i badania naukowe są wolne od ograniczeń. Wolność akademicka jest szanowana”. Mając to na uwadze, Rada Unii Europejskiej ustanowiła także w 2007 roku Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁷, współpracującą z Radą Europy⁸, z której ramienia działają komitety Rady Europy monitorujące prawa człowieka.

Należy dążyć do tego, aby młodzież akademicka знаła te regulacje i umiała się na nie powoływać w przypadku wystąpienia różnych nieprawidłowości. Przede wszystkim chodzić tutaj może o stawianie przeszkód w przesyłaniu treści i utworów ponad granicami państwowymi, a także o zjawiska bezprawnego wykorzystywania uzyskanych na tej drodze utworów, w tym i o plagiatowanie cudzego dorobku.

⁵ Dziennik Ustaw 1977, Nr.77, pozycja 167.

⁶ Dziennik Urzędowy UE C z dnia 14 grudnia 2007 r., 2007/C 303/01.

⁷ Rozporządzenie (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r. ustanawiające Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

⁸ Umowa między Wspólnotą Europejską a Radą Europy w sprawie współpracy między Agencją Praw Podstawowych Unii Europejskiej a Radą Europy, Dz.U.UE L z dnia 15 lipca 2008 r.

4.3. Ochrona twórczości w Konstytucji RP

Wolność działań twórczych oraz wolność myśli stanowią także przedmiot ochrony konstytucyjnej, ponieważ zgodnie z art. 54 Konstytucji ochronie podlega wolność myśli jako wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. W rezultacie, jeżeli jakiegokolwiek akty prawne (ogólnopaństwowe albo prawa lokalnego czy też tzw. regulacje branżowe) nie respektowałyby tego standardu, możliwe jest ich zaskarżenie do Trybunału Konstytucyjnego.

4.4. Ochrona przewidziana w prawie autorskim

Prawo autorskie w rozumieniu przedmiotowym to system norm prawnych regulujących sytuację prawną twórcy utworu i sposoby ochrony jego praw. Natomiast w znaczeniu podmiotowym prawo autorskie to prawo podmiotowe (wacławarz uprawnień) przysługujące konkretnemu podmiotowi, którym jest twórca danego utworu. Takie prawo rozpatrywane jest w dwóch podstawowych aspektach: niematerialnym oraz materialnym. Ten pierwszy zawiera szczegółowe uprawnienia twórcy odnoszące się do decydowania o kształcie i treści jego utworu, o jego publikacji, adaptacji na innym polu czy o udzieleniu licencji na korzystanie z tego prawa autorskiego (rozporządzanie rezultatem twórczym i decydowanie o treści utworu, jego elementach i o procesie twórczym). Możliwe jest także przeniesienie części uprawnień składających się na to prawo na inny podmiot (np. copyright). Natomiast w aspekcie majątkowym występują uprawnienia do wynagrodzenia (honorarium, tantiemy, opłaty z tytułu udzielonej licencji, suma uzyskana z tytułu przeniesienia niektórych uprawnień).

4.5. Regulacja konwencyjna

Elementem zarówno prawa polskiego, jak i międzynarodowego prawa prywatnego są w szczególności w skali europejskiej, konwencja berneńska z 1886 roku, a w skali globalnej konwencja genewska z 1952 roku (Pazdan, 2012: 213 i n.). Konwencja berneńska była później stopniowo modyfikowana (obowiązuje ona Polskę częściowo od 1971 roku, a w pełni w jej ostatniej wersji od 1994 roku)⁹. Konwencja ta stanowi w art. 4 ust. 1, że utwory obywateli oraz mieszkańców państw, które ją ratyfikowały, podlegają ochronie już przed ich opublikowaniem, a zatem od chwili powstania rękopisu czy wersji na przykład w postaci wprowadzonej do Internetu. Utwory innych osób podlegają ochronie dopiero od chwili ich opublikowania.

⁹ Dziennik Ustaw z 1990 r., Nr 82, poz. 474.

Jednak z uwagi na to, że obecnie umieszczenie utworu (bądź jego fragmentu) w Internecie stanowi już jego upublicznienie, utwór ten podlega ochronie w myśl konwencji berneńskiej także gdy autorem jest osoba niebędąca obywatelem lub mieszkańcem państwa sygnatariusza tej konwencji. Wskazana konwencja wprowadziła też w art. 4 ust. 2 bardzo ważną zasadę terytorializmu, w myśl której ochrona praw autorskich stosowana jest na terenie danego państwa w takim kształcie, jaki nadają jej normy danego porządku prawnego.

4.6. Twórczość jako dobro osobiste

Rozwój regulacji prawnych, wychodzący naprzeciw postępującym zmianom i sublimacjom współczesnych zjawisk, usankcjonował ochronę w prawie cywilnym praw niematerialnych, takich jak prawa osobiste (dobra osobiste), czyli pewnych stanów rzeczy będących szczególnie cennymi wartościami. Należy zaznaczyć, że zagwarantowana przez Kodeks cywilny wolność wypowiedzi jest, obok innych stanów rzeczy, dobrem osobistym, czego konsekwencją jest jego prawna ochrona (Sokołowska, 2013).

Twórczość należy do stanów rzeczy o największej doniosłości dla człowieka, jakimi są dobra osobiste, czyli najważniejszy przedmiot ochrony prawa cywilnego¹⁰. Ich ochrona uregulowana została w art. 23 i 24 Kodeksu cywilnego. Mają one swoje źródło w godności człowieka (Safjan, 2002: 241 i n), a ich celem jest określenie i ochrona tej godności. Charakterystyczną cechą dóbr osobistych jest to, że ich naruszenie powoduje w typowej sytuacji wzburzenie emocjonalne¹¹, ponieważ człowiek jest uwrażliwiony na poszanowanie swojej godności¹².

¹⁰ Dobrem osobistym nie jest tylko twórczość naukowa, artystyczna i wynalazcza, ale także inne stany rzeczy lub wartości; przepis art. 23. K.c. stanowi, że „dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach”.

¹¹ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z 18 października 1967 r., II CZ 92/67, „Państwo i Prawo (1968), s. 7; wyrok SN z 19 września 1968 r., II CR 292/68, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna i Pracy” (1969), poz. 200.

¹² Istota dóbr osobistych jest dyskusyjna i nadal poszukuje się kryterium oceny ich naruszenia zarówno w aspekcie ich obiektywnego, jak i subiektywnego charakteru: J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 23; J. Piątowski, *Ewolucja ochrony dóbr osobistych (w:) Tendencje rozwoju prawa cywilnego: zbiór studiów*, pod red. E. Łętowskiej, Wrocław 1983, s. 20. W myśl jednej teorii istnieją osobiste prawa podmiotowe niemające ściśle określonego przedmiotu, a druga koncepcja wskazuje na behawioralny aspekt naruszenia tych dóbr jako pewnych zachowań określonych przez system prawa. Dawniej przyjmowano teorię „prawa osobistości”, zakładającą, że przedmiotem omawianych praw podmiotowych są właśnie dobra osobiste jako niemajątkowe indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka (S. Grzybowski, *System Pra-*

Dobra osobiste są chronione przysługującymi danemu człowiekowi prawami podmiotowymi o charakterze bezwzględnie obowiązującym dla wszystkich innych ludzi i instytucji, a także są niezbywalne i niedziedziczne. W nauce prawa cywilnego przeważa jednak obecnie zdecydowanie pogląd o pluralistycznym ujęciu dóbr osobistych, który zakłada istnienie wielu różnych praw podmiotowych chroniących poszczególne dobra osobiste (Radwański, 2007: 166; Szpunar, 1979; Dmowski, 2006: 82). Pozwala to na bardzo szerokie i elastyczne stosowanie tej ochrony do nowych, nieznanych dotąd w praktyce społecznej sytuacji. W kontekście analizowanej problematyki należy wskazać nową, bardzo obszerną grupę zagadnień związanych z naruszeniami dóbr osobistych poprzez Internet, czy raczej „w Internecie” (aczkolwiek ostatecznie sam skutek następuje w świadomości użytkowników tego systemu).

Wszystkie dobra osobiste odnoszą się do zachowań związanych ze sferą psychiczną (emocjonalną, duchową) człowieka, ale niektóre z nich dotyczą takich zachowań, które odnoszą się do stanów rzeczy mających także, częściowo albo wyłącznie, charakter materialny, substancjonalny (Zoll, 1931: 121). Z uwagi na istnienie takiego uchwytne, materialnego substratu wyróżnia się dobra osobiste mające taki przedmiot materialny. Należą do nich także właśnie rezultaty twórczości (naukowej, artystycznej, wynalazczej, racjonalizatorskiej), czyli treści intelektualne. Naruszenie tych dóbr zawsze połączone jest z ingerencją, której zakres można już nieco łatwiej ustalić w aspekcie materialnym lub przestrzennym, wskazując jakie fragmenty dzieła i w jakim zakresie (także przestrzennym lub majątkowym) zostały naruszone.

Zauważyć trzeba, że w związku z elektroniczną formą (digitalizacją) wielu informacji wystąpią one niekiedy tylko w formie „czystej informacji”, która nie zostanie nigdy zmaterializowana na trwałym nośniku informacji, a pomimo to podlega pełnej ochronie z omawianego punktu widzenia. Natomiast sama twórczość, rozumiana jako pewne zjawisko społeczne (proces), należy już do stanów rzeczy będącymi dobrami osobistymi, które cechuje brak takiego wyraźnego materialnego substratu. Twórczość należy do dóbr osobistych o bardziej abstrakcyjnym charakterze – w szczególności są to wolności niematerialne, takie jak swoboda myśli, a także działalność twórcza, naukowa lub publiczna oraz pseudonim twórcy. Również sytuacje związane z naruszeniem dóbr osobistych podzielić można, po

wa *Cywilnego*, t. I, Warszawa-Wrocław 1985, s. 297; A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1996, s. 170). Naruszeniu dobra osobistego towarzyszy więc pojawienie się u osoby pokrzywdzonej wzburzenia emocjonalnego. Podobny pogląd przyjął Sąd Najwyższy, wskazując, że dobra osobiste są wartościami związanymi z wewnętrzną stroną życia człowieka: postanowienie z dnia 18 października 1967 r., II CZ 92/67, Orzecznictwo Sądów Powszechnych 1968, z. 10, pozycja 208 z głosem Z. Radwańskiego oraz wyrok z dnia 19 września 1968 r., II CR 292/68, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 1969, nr 11, pozycja 200.

uwzględnieniu kryterium charakteru naruszanego dobra, na związane z naruszeniem dóbr (stanów rzeczy) czysto niematerialnych oraz związane z naruszeniem dóbr mających odniesienie do określonego substratu materialnego.

Mimo powyższego podziału dóbr osobistych przedmiotem prawa podmiotowego chroniącego te dobra są tylko zachowania – dozwolone lub „obojętne” (indyferentne) – twórcy jako podmiotu uprawnionego. Natomiast po stronie innych osób, zobowiązanych do przestrzegania tego prawa, występuje odpowiednio obowiązki zaniechania zachowań, które byłyby naruszeniem sfery dóbr osobistych twórcy. Jest to bardzo szeroka sfera zachowań, których nie trzeba szczegółowo definiować: wystarczy – w sposób instrumentalny – wskazać tylko stan rzeczy, którego nie można naruszać, a wszystkie, najróżniejsze zachowania, które by go naruszały są niejako „automatycznie” zakazane. Respektowania swojego prawa może domagać się twórca w drodze bezpośredniego żądania (roszczenia) lub na drodze sądowej.

4.7. Inne kodeksowe skutki naruszenia dóbr osobistych twórcy

Naruszenie samego rezultatu twórczości, w szczególności poprzez plagiat, ale także na wiele innych sposobów, uruchamia sankcje prawne przewidziane w Kodeksie cywilnym. Zależy ona od tego, jakie powstały skutki naruszenia. Mogą one mieć charakter niematerialny (nie dający się obliczyć w pieniądzu), określane nazwą „krzywdy”, albo materialny, określane jako „szkoda”, a na omawianym polu chodzi o szkodę majątkową, czyli wymierną w pieniądzu. Przede wszystkim jest to uzyskanie wynagrodzenia za cudzą treść przedstawioną jako własną.

Odpowiedzialność za krzywdę uregulowana jest w art. 448 Kodeksu cywilnego i polegać może, po pierwsze, na zasądzeniu „zadośćuczynienia”, czyli sumy na rzecz pokrzywdzonego, stanowiącej pewną przybliżoną rekompensatę za cierpienia moralne. Po drugie, sąd orzec może o obowiązku zapłaty określonej sumy na cel społeczny. Przykładem krzywdy będzie nieuprawnione (w szczególności bez zgody „pierwotnego” autora lub bez podania jego autorstwa) wykorzystanie istotnych elementów cudzego utworu i taka zmiana jego wyrazu czy wpływu, która wypacza istotnie pierwotny zamiar twórcy. Przykładem byłoby tutaj wykorzystanie utworu, który ma na celu wyrażenie jakiegoś poglądu, dla wypromowania poglądu zupełnie przeciwnego stanowiska, bez wskazania, że podstawowy „trzon” tego zmodyfikowanego „wtórnego” utworu jest w rzeczywistości cudzego autorstwa¹³.

¹³ Taki charakter miałyby np. wykorzystanie opracowania obrońcy zwierząt, który dokonuje szczegółowego opisu miejsca występowania zagrożonego jego zdaniem gatunku, dla przygotowania opracowania, inkorporującego treść wykorzystanego utworu z dodaniem mu tylko innego zakończenia w postaci wezwania do intensyfikacji polowania na te zwierzęta.

Takie postępowanie, poza ewentualną szkodą, wyrządza właśnie krzywdę pierwotnemu autorowi, co uzasadniać może zasądzenie stosownego zadośćuczynienia lub sumy na wskazany przez pokrzywdzonego cel społeczny.

Naprawa szkody majątkowej wymaga sięgnięcia do innych przepisów Kodeksu cywilnego. Przewiduje on tutaj różne drogi: deliktową, bezpodstawnego wzbogacenia oraz obligacyjną. Przepisy deliktowe odwołują się do konstrukcji czynów niedozwolonych. W ich myśl każdy, kto jest winny wyrządzenia szkody (także poprzez uzyskanie korzyści należnych twórcy), musi ją naprawić (art. 415 i dalsze Kodeksu cywilnego).

Instytucja bezpodstawnego wzbogacenia abstrahuje od winy sprawcy, a odwołuje się tylko do faktu, że ktoś inny uzyskał nienależną korzyść, na przykład uzyskał wpływy należne twórcy – także być może bez swojej winy. Nie jest więc tutaj konieczne wykazanie winy wzbogaconego. Przykładem będzie uzyskanie wynagrodzenia za cudzy utwór przez osobę, która nie umie wyjaśnić przyczyny niewłaściwego przelania wynagrodzenia na jej konto. Rezygnując z trudnego poszukiwania dowodów winy (na przykład wypowiedzi czy korespondencji zawierającej fałszywe informacje), sięgnąć można do prostego dowodu uzyskania przez tę osobę nienależnej korzyści, co stanowi już wystarczającą podstawę do żądania oddania twórcy należnego mu wynagrodzenia. Instytucja bezpodstawnego wzbogacenia pozwala także zakwestionować nawet treść formalnie zdawałoby się ważnej umowy z osobą, która podaje się za twórcę. Umowa taka ma, co prawda, wszystkie formalne cechy „ważnej” umowy, ale w istocie jest ona bezpodstawna i dlatego nie jest ostatecznie skuteczna.

Wreszcie na drodze prawa zobowiązań (umów) ustala się fakt ewentualnej umowy, także dorozumianej, pomiędzy twórcą a osobą, która uzyskała korzyść z jego utworu, i przeprowadza się rozliczenie na zasadach umownych.

Ochrona dóbr osobistych twórcy może dokonywać się również na innej niż Kodeks cywilny płaszczyźnie. W grę wchodzi w szczególności prawo autorskie i wynalazcze oraz prawo karne, a także prawo administracyjne. Ponieważ wystąpić może, i często występuje, w tej mierze zbieg różnych norm prawnych, pokrzywdzonemu twórcy przysługuje wybór zarówno kumulatywnego, jak i alternatywnego środka ochrony (Dmowski, 2006: 84 i n.).

W placówkach oświatowych, także na wyższych uczelniach, odniesienia pomiędzy młodym twórcą-studentem a jego otoczeniem (innymi studentami oraz pracownikami uczelni) uregulowane są właśnie w prawie o szkolnictwie wyższym, będącym częścią prawa administracyjnego. Nie wyklucza to zarazem możliwości zawierania umów cywilnoprawnych ze studentami (umowy o dzieło, np. wykonanie dekoracji, czy umowy zlecenia, na przykład przygotowanie scenariusza spektaklu studenckiego).

W typowym przypadku nie następuje jednak zawarcie umowy, a studenci działają i tworzą w sytuacji określonej w pierwszym rzędzie w przepisach prawa o szkolnictwie wyższym. Rezultaty ich pracy zwykle mają w zdecydowanej mierze tylko odtwórczy charakter i to studenci są zobowiązani do przestrzegania cudzych praw autorskich, przede wszystkim wskazując źródła, z których czerpią informacje. Twórczy charakter ma natomiast w znacznej mierze działalność studentów w kołach naukowych, co uzasadnia już uwzględnienie wskazanych wyżej regulacji prawnych.

5. Dzieło, utwór, twórca

5.1. Dzieło a utwór

Pojęcie ‘dzieło’ ma szerszy zakres niż pojęcie ‘utwór’. Dzieło ujmowane jest jako jednostkowy rezultat, wytwór działania człowieka, jego samodzielnej pracy twórczej. Ma zwykle charakter materialny (książka, obraz itp.), a czasem niematerialny (koncert, spektakl). Dzieło ma zawsze parametry z góry określone w umowie według abstrakcyjnego wzorca i są one obiektywnie sprawdzalne. Pojęcie dzieła ma bardzo szerokie zastosowanie do różnych rezultatów o niepowtarzalnym charakterze, wymagających zindywidualizowanego, twórczego podejścia, które może mieć jednak na przykład charakter rzemieślniczy. Natomiast utwór stanowi węższe pojęcie, jest to dzieło o charakterze twórczym, zawierające w sobie jednoznacznie intelektualny element. Utwór jest nie tylko jednostkowy i oryginalny, ale nadto wnoszący obiektywnie nowe treści intelektualne lub naukowe czy artystyczne. Jako utwór jest także ujmowany nowy oryginalny program komputerowy.

5.2. Twórca

Generalnie rzecz biorąc, twórcą jest jedna osoba fizyczna, ale może nim być także zespół. Osobny problem stanowi przysługiwanie niektórych uprawnień autorskich instytucjom, zwłaszcza naukowym lub badawczym. Z punktu widzenia omawianej problematyki szczególne znaczenie ma problem rezultatów zespołowej pracy studentów działających pod kierunkiem pracownika naukowego.

Problem zespołowego przygotowywania dzieła jest niezwykle złożony i nie do końca opracowany. W najprostszej ujęciu autorem utworu stanowiącego rezultat pracy zespołowej jest ostatecznie osoba (lub kilka osób), która nadaje mu „ostateczny” kształt (wykańcza kluczowe szczegóły rzeźby czy obrazu) lub dokonuje ostatecznej redakcji tekstu, nadając mu jej własny, autorski charakter. Natomiast

funkcjonują w tej mierze pewne zwyczaje polegające na wskazaniu osób pomagających w tworzeniu dzieła, zwłaszcza poprzez umieszczenie stosownych podziękowań.

5.3. Proces twórczy w ramach edukacji studentów

Środowisko pedagogiczne, w którym dokonuje się kształtowanie młodzieży studenckiej, powinno uwzględniać w swoich metodach oraz w zakresie oddziaływania uwarunkowania wynikające z funkcjonowania przedstawionych wyżej regulacji prawnych. Jak wskazano, normy prawne pojmowane są tu na sposób pedagogiczny, to znaczy jako „działania wspierające rozwój jednostki ku pełnym jej możliwościom oraz sprzyjające osiągnięciu przez nią postawy życzliwości wobec innych i kompetencji do aktywności na rzecz dobra własnego i wspólnego we wszystkich strefach życia społecznego” (Kwieciński, 2004: 11). Konieczne jest przekazanie młodemu twórcy reguł sztuki autorskiej, a jednocześnie dążyć należy do zachowania oryginalnych elementów treści i formy utworu jego autorstwa.

Kształtowanie postawy świadomego twórcy rozpoczyna się już w fazie jego nauki szkolnej. Warto tutaj zauważyć, że na przykład w *Podstawie programowej edukacji wczesnoszkolnej* w zakresie plastyki wśród wymagań szczegółowych na koniec III klasy szkoły podstawowej akcentuje się to, by dziecko było świadome istnienia praw autorskich: „Uczeń kończący klasę III (...) korzysta z przekazów medialnych; stosuje ich wytwory w swojej działalności twórczej zgodnie z elementarną wiedzą o prawach autora”¹⁴.

6. Wnioski

Znajomość prawa autorskiego wśród młodzieży pozwala jej rozeznąć konsekwencje obowiązywania tej regulacji zarówno w sferze pozytywnych własnych praw i środków ich ochrony, jak i sankcji negatywnych w przypadku naruszenia cudzych praw. Ważne jest, aby studenci mieli świadomość złożoności całego systemu ochrony różnorodnych praw autora, co świadczy o ich wysokiej randze.

Konieczność poszanowania omawianych praw ma także istotne znaczenie dla zapewnienia prawidłowego procesu awansu zawodowego i społecznego. Jak podniesiono, podejście merytokratyczne do procesu edukacji wskazuje, że dyplomy edukacyjne spełniają funkcję między innymi sprawiedliwego rozdzielania nagród społecznych, takich jak: prestiż, płace, stanowiska pracy, opierając się – jak się

¹⁴ Podstawa programowa z przedmiotu „plastyka”. (W:) *Nowa podstawa nauczania*, MEN, Warszawa 2011, t. 7.

wierzy – na „obiektywnie zmierzonych kognitywnych osiągnięciach” (Melosik, 2009: 106). W przypadku nieuczciwych praktyk dotyczących autorstwa miara ta jest nieadekwatna do rzeczywistych umiejętności studenta (absolwenta).

Należy wzmacniać u studentów świadomość okoliczności, że w interesie każdego z nich nie leży osiągnięcie „sukcesu” na krótszą metę (lepszy wynik sprawdzianu przy ściąganiu, przywłaszczenie sobie rezultatów cudzego, kreatywnego wysiłku intelektualnego), lecz na dłuższą metę, czyli w wyniku rozwinięcia własnych możliwości (skuteczność w nauce, kreatywność, organizacja czasu), które owocują przez całe dalsze życie, a także w innych dziedzinach.

Wymagając od studentów poszanowania szeroko rozumianych cudzych praw autorskich, należy jednocześnie przestrzegać poszanowania ich własnych praw o takim charakterze. Fakt niepełnej jeszcze dojrzałości społecznej czy prawnej twórcy nie oznacza, że sfera jego praw nie powinna podlegać ochronie. Młodzież jest tak samo podmiotem praw autora, zwłaszcza praw osobistych, jak osoba dorosła. W miarę wzrastania myśli działa coraz bardziej samodzielnie. Chociaż pozostaje zależna od kierownictwa wychowawczego, to jest (a przynajmniej powinna być w ujęciu modelowym) coraz bardziej samodzielna w myśleniu twórczym. Możliwe jest zatem poprawienie jakości ochrony praw autorskich poprzez umiejętne pokierowanie świadomością młodzieży.

Literatura

- Cybal-Michalska A. (2010). *Dylematy tożsamościowe młodzieży w rzeczywistości popkulturowej*. (W:) *Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno pedagogiczne*. Red: A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik. Kraków
- Dmowski S. (2006). *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*. Warszawa
- Dmowski S., Rudnicki S. (2006). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa
- Gromkowska-Melosik A. (2007). *Ściagi, plagiaty, fałszywe dyplomy*. Gdańsk
- Grzybowski S. (1985). *System Prawa Cywilnego*, t. I. Warszawa-Wrocław
- Kwieciński Z. (2004). *Przedmowa*. (W:) *Pedagogika 1*. Red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski. Warszawa
- Łapińska R., Żebrowska M. (1982). *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Warszawa
- Melosik Z. (2009). *Uniwersytet i społeczeństwo*. Kraków
- Michalska A. (1982). *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*. Warszawa-Poznań
- Nowa podstawa nauczania, MEN*. (2011), t. 7. Warszawa
- Nowicki M.A. (2009). *Wokół Konwencji Europejskiej – Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*. Warszawa
- Obuchowska I. (1983). *Okres dorostania*. Warszawa
- Panowicz-Lipska J. (1975). *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*. Warszawa
- Pazdan M. (2012). *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa
- Piątowski J. (1983). *Ewolucja ochrony dóbr osobistych*. (W:) *Tendencje rozwoju prawa cywilnego: zbiór studiów*. Red. E. Łętowska. Wrocław
- Radwański Z. (2007). *Prawo cywilne – część ogólna*. Warszawa

- Rozporządzenie (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r.
- Safjan M. (2002), *Refleksje wokół konstytucjonalnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” z. 1
- Sokołowska A. (2013). *Ochrona twórczości dziecka z uwzględnieniem ochrony prawnej*. Materiały pokonferencyjne „Sztuka i Edukacja”. Lublin
- Szpunar A. (1979). *Ochrona dóbr osobistych*. Warszawa
- Tomaszewski T. (1970). *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*. Warszawa
- Wolański N. (1983). *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa
- Wolter A. (1996). *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*. Warszawa
- Zoll F. (1931). *Prawo cywilne*. Poznań

Copyrights and University Students. Legal and Social-Pedagogical Contexts

Summary

The article concentrates on a role of copyrights in forming an attitude toward life of a young creator who may perceive and express, from their point of view, valuable observations describing new social phenomena and processes which are sometimes already unperceivable from an elderly person's perspective. In the present pop-cultural social environment constituting individualistic tendencies, with autobiography being a core of one's identity, the issue of copyrights should be respected to a higher extent, especially in the light of a fashion or even a necessity to express oneself which is common among young people.

For that purpose, an attempt has been taken to define the legal and proprietary protection nature and frames of a creative process of academic youth.

The article emphasizes an advancing digitalisation of a creative process and information dissemination which have definitely changed the social environment in which operate the creator and the user of their intellectual output function. A global consolidation of the Internet and spreading of ways of accessing, copying, multiplying and storing information have resulted in a so-far unknown social and legal situation of the creator. Thus, in the contemporary „click-click” culture enabling us to easily and quickly access numerous ready-made papers and studies, copy them into a text as our own result, legal protection of copyrights has been gaining a special significance.

The article also enhances a role of copyrights as protection of author's identity taking into account practices violating those rights, the consequences of which may lead to problems with finding and expressing one's own identity, especially against a role played by creativity in a proper development of human personality.

The problem addressed here has gained increased topicality because recent studies of academic communities show clear growing tendencies of dishonest activity among academic youth, in particular in the context of an observed decrease in a general level of school honesty and moral conduct.

The discussion on youth as a subject to copyrights refers to juridical, psychological and pedagogical categories providing their synthesis.

The article presents creativity and its effects as subjects of legal protection also within the frames of the Human Rights protection system, both under acts of global range as well as under

general European or EU regulations. Creativity in terms of freedom of thought is also subject to protection under the Polish Constitution. A creative process and rights of a creator are objects of interest of administrative and criminal law, and finally, of financial law which provides relevant special regulations for creators, favourable for their work.

A creative output is emphasized here as a status quo of the highest significance for the human being, which constitutes personal goods as the most important object of civil law protection. They have their source in human dignity and, at the same time, they are aimed to define and protect that dignity.

In addition, the article discusses the very notion of a piece of work and a composition, as well as a notion of a creator and author, including characteristic features of those categories.

The article also contains a postulate for the pedagogy academics educating university students, to include conditions arising from the presented legal regulations in their methods and scope of influence.

It is also remarked that forming of a conscious-creator attitude starts already at a school education stage as the syllabus base for early school education emphasizes a necessity for schoolchildren to be aware of the existence of copyrights as one of the detailed requirements for a pupil finishing the 3rd grade of a primary school.

Knowledge of copyrights among young people allows them to recognise consequences of the regulation both in the area of their own positive rights and their protection measures as well as negative sanctions applicable in the event of violation of third party's rights. It is important for the students to be aware of a degree of complexity of the entire protection system of author's various rights, which proves their high rank.

A necessity to respect the said rights is also of significant meaning for ensuring a proper professional and social advancement process.

While requiring from students to respect widely understood third party's copyrights, we should at the same time respect their own rights of the same type. The fact that a creator is not yet fully socially or legally mature does not mean that the sphere of their rights should not be protected. Youth is a subject to author's rights, and in particular to personal rights, at the same degree as an adult. As young people are growing, they think and act more and more independently. Although they remain dependent on educational direction, they are (or at least should be, in a model analysis) more and more independent in their creative thinking. It is possible, therefore, to improve the quality of copyrights protection through skilful guidance of young people's awareness.